

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ”**

Костюк Майя Володимирівна

УДК 37:631.174.4(477.46) „452”

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ТА ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ ЧЕРКАЩИНИ (ДРУГА
ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

07.00.07 – історія науки і техніки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії та культури України ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

Коцур Анатолій Петрович,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри української історії та етнополітики

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Нікітчина Світлана Олександрівна,

ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, завідувач кафедри дошкільної педагогіки та методики навчання

кандидат історичних наук

Чайка Наталія Григорівна,

Міжрегіональна академія управління персоналом, заступник завідувача кафедри адміністративного менеджменту та управління навчальними закладами

Провідна установа: Інститут історії України Національної академії наук

України, відділ історії України XIX – поч. XX ст., м. Київ

Захист відбудеться „ 15 ” червня 2007 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 27.053.01 у ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (08401, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (08401, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30)

Автореферат розісланий „ 14 ” травня 2007 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О.Ф. Глоба

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена нагальною потребою глибокого наукового вивчення тих періодів української історії, які своїм змістом відповідають характеру сучасних прагнень держави і суспільства реформувати аграрний сектор економіки, об'єктивно залежний від стану та перспектив галузевої освіти та дослідної справи, в свою чергу покликаних кадрово і науково-технічно забезпечити ефективність реформування.

В період реформаторського оновлення країни особливої ваги набуває специфіка аграрного розвитку України. Черкащина, як один із сільськогосподарських центрів нашої країни, де становлення та розвиток навчальних і дослідних установ аграрного профілю пореформеного періоду другої половини ХІХ – початку ХХ століть відбувалося інтенсивно та мало свою специфіку, ще не була предметом комплексного дослідження. Тому аналіз діяльності сільськогосподарських освітніх закладів Черкащини, внесок вчених-викладачів регіону в наукову сферу та підвищення аграрної культури має суттєве значення для відтворення історії вітчизняної аграрної науки, удосконалення професійної підготовки спеціалістів галузі в сучасних умовах. Відповідно результати проведеного дослідження мають особливу цінність у світлі становлення нового демократичного суспільства в Україні, оновлення всіх сфер суспільного життя на засадах толерантності та соціальної злагоди.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною плану науково-дослідної роботи кафедри історії та культури України ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” „Соціально-політичні процеси на Україні ХІХ – ХХ ст.”.

Мета і завдання дослідження. *Мета* полягає в комплексному висвітленні та цілісному науково-історичному аналізі процесу становлення та розвитку сільськогосподарської освіти та галузевої дослідної справи на Черкащині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Виходячи з поставленої мети дослідження, визначено наступні *завдання*:

- з'ясувати ступінь вивченості поставленої проблеми та стан джерельної бази;
- на основі опрацювання документальних матеріалів провести комплексний аналіз і дати загальну характеристику тогочасному законодавству, що регламентувало діяльність навчальних закладів аграрного профілю в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.;
- визначити типи сільськогосподарських освітніх закладів, специфіку їх діяльності та охарактеризувати зміст і організаційно-педагогічні форми підготовки кваліфікованих спеціалістів у галузі;
- дослідити історію становлення та діяльність Уманського училища садівництва, визначити основні етапи його навчально-наукової роботи, розкрити його роль у розвитку науково-дослідної та освітньої діяльності;

- проаналізувати науково-педагогічну спадщину провідних вчених-викладачів сільськогосподарських навчальних закладів Черкащини, визначити їх особистий внесок у розвиток аграрної науки;
- визначити різноманітні способи поширення сільськогосподарських знань та дослідної справи позашкільним шляхом;
- виявити основні етапи розвитку сільськогосподарської дослідної справи та освіти на Черкащині.

Об'єктом дослідження є становлення та розвиток сільськогосподарської освіти та дослідної справи в Україні.

Предмет дослідження – діяльність освітніх та дослідних закладів аграрного профілю на Черкащині.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (до 1917 р.). Територіально дослідження обмежувалось землями Київської (Черкаський, Чигиринський, Уманський, Канівський, Звенигородський повіти) та Полтавської (Золотоніський повіт) губерній Російської імперії. За сучасним адміністративно-територіальним поділом України – це територія Черкаської області.

Наукова новизна роботи визначається тим, що:

- вперше здійснено комплексне дослідження системи сільськогосподарської освіти та дослідної справи Черкащини в контексті становлення вітчизняної аграрної освіти та науки;
- проаналізовано законодавчі акти, урядові розпорядження, постанови та різноманітні „установлення” державних органів, що дозволило виділити основні тенденції становлення сільськогосподарської освіти в період, що досліджується;
- виявлено, вивчено, проаналізовано та введено в науковий обіг історичні матеріали, які раніше не використовувалися і не публікувалися в дослідженнях;
- висвітлено науково-педагогічну спадщину окремих вчених-викладачів сільськогосподарських навчальних закладів, визначено їх вклад у розвиток аграрної науки та сільського господарства в цілому;
- дістав подальшого розвитку напрямок наукової роботи з відтворення життєвого та творчого шляху українських учених-аграріїв;
- здійснено комплексну оцінку доробку дослідницьких установ, що діяли в досліджуваному регіоні;
- запропоновано періодизацію становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи та освіти на Черкащині.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в науковій роботі основні положення та фактичний матеріал можуть бути використані при вивченні історії аграрної освіти на регіональних матеріалах, у процесі підготовки навчально-методичних посібників, при читанні лекцій з історії сільськогосподарської науки і техніки, краєзнавства, українознавства, регіональної та мікрорегіональної історії України.

Особистий внесок дисертанта. Наведені в дисертації наукові результати та висновки отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наукових конференціях, семінарах, наукових аграрних історико-бібліографічних читаннях.

З викладом змісту окремих розділів та основних наукових результатів дисертант виступила на: VI Всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії (Черкаси, 2006); семінарі науково-педагогічних працівників аграрних ВНЗ „Проблеми суспільно-політичних, гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін в аграрному вузі. Пріоритетні засади й форми соціальної роботи на селі в умовах його трансформації” (Умань, 2006); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Українська національна ідея: історія та сучасність” (Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції „Аграрна наука і освіта XXI століття” (Умань, 2006).

Публікації. За матеріалами досліджень, представлених у дисертації, опубліковано 6 наукових праць, серед яких 4 статті у фахових виданнях, визначених ВАК України, 2 – у збірниках матеріалів наукових конференцій та семінарів. Усі публікації одноосібні.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 5-ти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (34 с., 377 найменувань) та 8-ми додатків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації 246 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито актуальність і наукову новизну дисертаційного дослідження; обґрунтовано мету, завдання, хронологічні межі; висвітлено практичне значення та включено відомості про апробацію результатів дослідження та наукові праці дисертанта.

У **першому розділі „Історіографія, джерельна база та методологія дослідження”** аналізується стан наукової розробки теми, здійснено історіографічний аналіз праць за темою дисертації, подано характеристику джерел, використаних у процесі дослідження.

У підрозділі 1.1. „*Історіографія проблеми*” проаналізовані опубліковані праці з проблеми, що досліджується.

Загальні праці з історії сільськогосподарської освіти в Росії з’явилися в кінці XIX – початку XX ст. Серед них виділяються дослідження В.Брунста¹, І.Мещерського², І.Міклашевського³, В.Москальського⁴, М.Ширмана⁵, в яких

¹ Брунст В.Э. Распространение сельскохозяйственных знаний в разных странах и возможная у нас агрономическая работа этого рода. – СПб., 1909.

² Мещерский И.И. Народная школа и сельское хозяйство. – СПб., 1905.

³ Миклашевский И.Н. Очерки из истории сельскохозяйственного образования в России. – СПб., 1893.

⁴ Москальський Н.П. Сельскохозяйственное образование // Сельское и лесное хозяйство России. Всемирная Колумбова Выставка 1893г. в Чикаго. – СПб., 1893.

обґрунтовувалася необхідність заснування широкої мережі сільськогосподарських шкіл в землеробських регіонах. Наукові роботи О.Чупрова⁶, В.Вінера⁷, І.Розена⁸, І.Капрова⁹, Ф.Калайди¹⁰, С.Вострокнутова¹¹ висвітлюють зарубіжний досвід становлення і розвитку сільськогосподарської освіти. Детальний аналіз становлення дослідної справи та діяльності дослідних установ від періоду становлення до 1914 р. було зроблено В.Морачевським¹². Особливу увагу автор сконцентрував на значенні дослідних установ для аграрного виробництва.

Що стосується Черкащини, то вивчення становлення мережі та функціонування як аграрної освіти, так і сільськогосподарської дослідницької діяльності не було предметом спеціальних досліджень.

У другій половині XIX ст. з'являються окремі дослідження Л. Похилевича¹³, Д.Воейкова, В.Загоскіна¹⁴, А.Вороніна¹⁵, що стосувалися проблеми землекористування всього Південно-Західного краю та Київщини (відповідно і Черкащини). Велике значення у становлення аграрної науки внесли праці О.Чупрова¹⁶, присвячені аграрним проблемам Росії, зокрема, її південно-західних губерній.

Значну увагу аграрно-економічному дослідженню Південно-Західного краю, в тому числі Уманському і Звенигородському повітам Київської губернії (Черкащина), приділяло Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство. Дослідницьку діяльність в окремих приватних маєтках як Київської губернії, так і деяких повітах Черкащини, комплексно досліджено в матеріалах Всеросійської спілки цукрозаводчиків під керівництвом С.Франкфурта¹⁷, в яких подано тематику досліджень та отримані результати.

Свідченням зростання інтересу до проблеми, що досліджується, стали кандидатські дисертації О.Михайлюк¹⁸, О.Завальнюк¹⁹, О.Глоби²⁰, які безпосередньо стосуються проблем становлення та розвитку аграрної освіти, науки та дослідної справи в окремих регіонах України: Полтавщини, Харківщини, Київщини.

Сучасні наукові дослідження з історії сільськогосподарської дослідної справи в Україні в основному стосувалися Полтавщини. Становлення та

⁵ Ширман М.Г. Школьное и внешкольное распространение сельскохозяйственных знаний. – СПб., 1914.

⁶ Чупров А.И. Агрономическая помощь населению в Италии. – М., 1907.

⁷ Винер В.В. Массовая сельскохозяйственная школа и агропомощь в Германии и Австрии. – Казань, 1929.

⁸ Розен И.Б. Агрономическая помощь населению в Соединенных Штатах Северной Америки. – Екатеринослав, 1911.

⁹ Капров И.А. Массовое сельскохозяйственное образование в Германии и Дании. – М., 1929.

¹⁰ Калайда Ф. Народные школы Силезии в деле развития сельского хозяйства. – Псков, 1892.

¹¹ Вострокнутов С.П. Высшие агрономические школы Германии. – Казань, 1928.

¹² Агрономическая помощь в России / Под ред. В.В. Морачевского. – Петроград, 1914.

¹³ Похилевич Л. О земледелии в Киевской губернии. – К., 1882.

¹⁴ Воейков Д., Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. – СПб., 1867.

¹⁵ Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края. Ч. I. Исторические сведения. – К., 1869.

¹⁶ Чупров А.И. К вопросу об аграрной реформе. – М., 1909; Чупров А.И. Свобода и народное богатство // Крестьянский вопрос. – М., 1909. – С. 90-108; Чупров А.И. Фантазии и действительность в аграрном вопросе // Крестьянский вопрос. – М., 1909. – С. 272 – 304.

¹⁷ Франкфурт С.Л., Венгеровский А.М., Деген А.В., Кожин А.П. Труды сети опытных полей Всероссийского общества сахарозаводчиков, состоящей при лаборатории Южно-Русского Общества поощрения земледелия и сельской промышленности: Отчет об опытах с искусственными туками под сахарную свекловичу за 1905 – 1906 гг. Сообщение девятое. – К., 1909.

¹⁸ Михайлюк О.І. Формування мережі і розвиток сільськогосподарських освітніх закладів Полтавщини в XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001.

¹⁹ Завальнюк О.О. Формування мережі та діяльність сільськогосподарських дослідних установ на Київщині (кінець XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.

²⁰ Глоба О.Ф. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва: становлення та діяльність (др. пол. XIX – поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004.

діяльність дослідних установ Полтавщини в кінці ХІХ – початку ХХ ст. досліджували В.Вергунов, Н.Коваленко²¹, О.Сайко²².

Отже, стислий історіографічний аналіз теми, що досліджується, свідчить про відсутність узагальнюючої наукової праці, яка б комплексно висвітлювала становлення та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів та дослідної справи Черкащини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

У підрозділі 1.2. „Джерельна база дослідження” з’ясовується джерелознавче підґрунтя дослідження.

Джерелознавчу основу дослідження становлять неопубліковані архівні та опубліковані офіційні документи державних органів влади, статистичні матеріали, широкий спектр періодичних видань, матеріали з’їздів та різнопланових нарад з сільськогосподарської освіти, звіти сільськогосподарських шкіл різних типів, сільськогосподарських товариств, дослідних полів; праці окремих вчених.

Важливе значення для написання дисертації мали матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДАУ м. Київ). Опрацьовано матеріали фонду Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора (Ф.442): звіти, доповідні записки, рапорти, розпорядження, що стосувалися різних питань соціально-економічного і культурного життя регіону; зокрема, стану повітів Київської губернії, заснуванню в них навчальних закладів, у тому числі, нижчих сільськогосподарських шкіл, асигнування коштів на їх утримання, змін в організації Уманського училища садівництва. Різноманітну інформацію про історію створення та діяльність сільськогосподарських товариств Черкаського краю надали їх статuti, звіти, протоколи засідань рад, правлінь, секцій, комісій; щорічні фінансові звіти, клопотання, пропозиції та рішення, офіційні відповіді на запити товариств. Так, в них були представлені дані про членський склад товариств, їх наукову та просвітницьку діяльність.

Істотну інформацію про становлення освітніх сільськогосподарських закладів Черкащини, а саме: часу та місця їх заснування, відомостей про засновників, кошторису та джерел утримання, матеріальну забезпеченість та ін., надали матеріали фонду Управління Київського учбового округу (Ф.707). Відомості про програми викладання спеціальних предметів в нижчих сільськогосподарських школах і навчання в них ремесла, дисертант знайшла в документах фонду КМФ № 12 (Ф.12).

Автор залучила матеріали Державного архіву Київської області (ДАКО), зокрема фонд Київського губернського управління (Ф.1) про підготовку та проведення виставок, з’їздів, курсів з сільського господарства та його окремих галузей. Поглибленому вивченню освітньої та науково-дослідної діяльності

²¹ Вергунов В.А., Коваленко Н.П. Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпацтва. – К., 1998.

²² Сайко О.В. Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000.

Уманського училища садівництва сприяли документи фонду Канцелярії Київського губернатора (Ф.2).

Також використані документи Державного архіву Черкаської області (ДАЧО), зокрема матеріали про організацію при Уманському середньому училищі садівництва і землеробства сільськогосподарських курсів (Ф.7), положення про сільськогосподарські класи (Ф.111), річні звіти про стан повітових церковно-приходських шкіл (Ф.473).

Отже, джерельна база, що збереглася до наших днів, цілком достатня для всебічного вивчення становлення та розвитку сільськогосподарських освітніх закладів та дослідної справи Черкащини другої половини XIX – початку XX ст.

У підрозділі 1.3. *„Методологічні принципи, вибір напрямів дослідження”* описані основні методи, що були використані при дослідженні.

Інструментарій, яким користувався автор, склав цілий комплекс методів історико-аналітичного дослідження: джерелознавчий, архівознавчий, бібліографічний, аналітичний, синтетичний та статистичний аналіз. Особливу групу методів, використовуваних при дослідженні, становили специфічні історичні методи: порівняльно-історичний, ретроспективний, стадіально-регіональний. Дисертаційне дослідження будувалося на поєднанні хронологічного та порівняльного, аналітичного та синтезуючого методів у взаємозв'язку з науковим історизмом.

Другий розділ „Законодавче забезпечення аграрноосвітнянської діяльності” присвячений аналізу законодавства, що регламентувало діяльність сільськогосподарських освітніх закладів в період, що досліджувався.

У підрозділі 2.1. *„Законодавчі акти та урядові розпорядження щодо навчальних сільськогосподарських закладів різних типів і категорій”* зазначено, що становлення і розвиток цілісної системи сільськогосподарської освіти в Наддніпрянській Україні, відбувалося у межах загальноімперської. Відповідно, діяльність аграрних закладів різних типів і категорій, здійснювалась на основі нормативних актів Російської імперії.

До головних законоположень стосовно сільськогосподарських навчальних закладів, підвідомчих Департаменту Землеробства належали: „Положення про землеробські училища” (30 травня 1878 р.); „Статут землеробських училищ” (10 березня 1888 р.); „Нормальне Положення про нижчі сільськогосподарські школи” (27 грудня 1883 р.); „Нове Положення про сільськогосподарську освіту” (26 травня 1904 р.).

Цими документами визначалась мета і завдання навчальних закладів, їх правовий статус, система управління, зміст і організація навчання. Вищі навчальні заклади аграрного профілю засновувались на основі особливих положень.

У підрозділі 2.2. *„Установлення” для розповсюдження сільськогосподарських знань позашкільним шляхом”* з'ясовано, що порядок відкриття та діяльність різноманітних „навчальних установлень” для

розповсюдження сільськогосподарських знань (курсів, читань, бесід, виставок і т. д.) регламентувались різними правилами, положеннями, циркулярами, постановами. Серед них виділялися: „Правила про влаштування сільськогосподарських курсів для народних учителів при підвідомчих Департаменту Землеробства закладах” (8 грудня 1894 р.); „Правила для влаштування сільськогосподарських читань і курсів, утворених при посередництві підвідомчих Департаменту Землеробства осіб і закладів” (1 квітня 1903 р.); Постанови Міністерства Державного Майна (24 квітня 1889 р. та 16 грудня 1891 р.). Сільськогосподарські товариства засновувались та діяли на основі Нормального, затвердженого Міністерством Землеробства і Державного Майна Статуту, або на основі особливих статутів. Крім того, існували спеціальні укази з влаштування навчально-дослідних установ (навчально-практичних господарств, полів, ділянок і т. д.) та передбачалися заходи, що сприяли їх влаштуванню та утриманню. Названими „установленнями”, державні органи влади забезпечували законодавчу базу для поширення серед дорослого землеробського населення сільськогосподарських знань позашкільним шляхом.

У третьому розділі **„Уманське училище садівництва як заклад середньої сільськогосподарської освіти”** подано аналіз його діяльності протягом 1844 – 1917 рр.

У підрозділі 3.1. *„Створення та діяльність Уманського училища”* показано, що в діяльності Уманського училища періоду, що досліджується, чітко виділяються три етапи:

1) Головне училище садівництва (1844-1868 рр.); 2) Уманське середнє училище землеробства і садівництва (1868-1903 рр.); 3) Уманське середнє училище садівництва і землеробства (1903-1921 рр.).

9 серпня 1844 р. в Одесі на базі існуючого Ботанічного саду розпочало свою діяльність Головне училище садівництва (ГУС) – перший вищий навчальний заклад з садівництва в тогочасній Росії. На його утримання держава щорічно виділяла 10 тис. крб. сріблом. Першими учнями училища стали десять вихованців Одеського сирітського будинку, які навчалися за казенний кошт. В училищі працювало 8 викладачів, які вели 16 предметів. Навчально-виробничу практику учні проходили в Криму та в Одеському Ботанічному саду.

В діяльності ГУС виділяється два періоди розвитку: Одеський (1844-1859 рр.) та Уманський (1859-1868 рр.). З переїздом в Умань училище отримало новий статут, згідно з яким було відкрите нижче відділення для садівників-практиків з дворічним терміном навчання. Протягом вказаного часу з кваліфікацією вчений-садівник училище закінчило 66 випускників.

З відміною кріпосного права 1861 р. у Росії відбулися значні соціально-економічні реформи, що призвело до змін у системі аграрної освіти: Уманське Головне училище було реорганізовано в Уманське середнє училище землеробства і садівництва – далі УЗіС (1868-1903 рр.). У реорганізації ГУС в Умані

виділяється три періоди: 1) 1868-1878 рр. – училище намагалося на практиці поєднати дві спеціальності та привести у відповідність з цим завданням свої навчальні посібники і наукові колекції. Практичне поле було реорганізоване у практичне господарство. Права і штати викладачів затверджувались на рівні землеробських училищ; поряд з викладанням у повному обсязі садівництва вводились додаткові дисципліни, що вивчалися в землеробських училищах; 2) 1878-1888 рр. – відповідно до нових Положення і Статуту кількість предметів в училищі зростає до 31, а термін навчання до 6 років. З 1885 р. діяла метеостанція, була влаштована черводоня; 3) 1888-1903 рр. – поліпшення матеріального становища училища, дальший розвиток наукових досліджень, пошуки шляхів роз'єднання двох спеціальностей. З 1892 р. функціонувала навчальна пасіка. Визначною подією в 1894 р. стало святкування 50-річного ювілею училища. З 1869 по 1903 рр. з кваліфікацією вчений-управляючий і садівник УЗІС закінчило 540 випускників.

На підставі особливого Положення від 18 лютого 1903 р. УЗІС було реорганізоване в Уманське училище садівництва і землеробства з двома окремими відділеннями – садівництва і землеробства (1903-1921 рр.). Кожне відділення мало свою навчально-наукову і виробничу базу. В 1905 р. в Училищі засновано єдиний на той час в Росії кабінет з городництва. З 1904 по 1921 рр. було підготовлено 527 спеціалістів, в тому числі на відділенні садівництва – 213, на відділенні землеробства – 314. Всього за 77 років своєї діяльності в училищі було підготовлено 1 133 спеціалісти: 819 садівників і 314 агрономів.

Уманське училище, як спеціалізований заклад середньої сільськогосподарської освіти, впродовж усього періоду пройшло складний шлях свого розвитку, зазнало декількох реорганізацій та перебудов у навчально-практичній структурі. Проте, визначальною його особливістю в системі інших фахових закладів такого типу, була підготовка висококваліфікованих спеціалістів з садівництва.

У підрозділі 3.2. *„Внесок провідних вчених – викладачів Уманського училища в наукову та навчально-виховну діяльність закладу”* відображено наукові здобутки окремих учених училища, їх внесок у розвиток вузькофахових сільськогосподарських дисциплін. Зазначено, що наукові розробки О.Д.Нордмана, М.І.Анненкова, В.В.Пашкевича, В.О.Погенполя, А.М.Ро, П.Г.Шитта, В.І.Едельштейна, І.І.Корабльова та ін. лягли в основу сучасного наукового садівництва та рільництва. Училище неодноразово нагороджувалось золотими медалями за постановку навчальної і наукової роботи.

У четвертому розділі **„Формування мережі та діяльність нижчих аграрних закладів”** висвітлюється процес формування мережі сільськогосподарських навчальних закладів нижчого типу на Черкащині, аналізується розвиток їх практично-дослідницької діяльності.

У підрозділі 4.1. „*Становлення аграрної освіти у нижчих навчальних закладах*” визначено, що в досліджуваний період на Черкащині діяло п'ять нижчих сільськогосподарських навчальних закладів двох типів. По-перше, загальні, що здійснювали підготовку з усіх галузей сільського господарства (Мошногогородищенська нижча сільськогосподарська школа I розряду, Золотоніська нижча сільськогосподарська школа I розряду, Златопільське нижче сільськогосподарське училище); по-друге, спеціальні – вузькофахові, здійснювали підготовку за окремими галузями (Прусянські сільськогосподарські класи, Бобрицька школа садівництва та городництва; обидві з переважаючим напрямком з садівництва, городництва, бджільництва, шовківництва).

Вказані освітні заклади, здійснювали свою діяльність на основі нормативних документів імперської Росії: „Нормального положення про нижчі сільськогосподарські школи” (1883 р.) – Мошногогородищенська та Золотоніська – та „Положення про сільськогосподарську освіту” (1904 р.) – Прусянські класи, Златопільське училище та Бобрицька школа. Фахові заклади засновувались приватними особами (Мошногогородищенська школа, Прусянські класи), земствами (Золотоніська, Бобрицька) та державою (Златопільське училище).

Мережа нижчих сільськогосподарських навчальних закладів Черкаського регіону була створена протягом недовготривалого періоду: 90-і рр. XIX – початок XX ст.

Фінансові фонди цих шкіл склалися з урядових, приватних, земських коштів, а також прибутків від власного господарства та учнівської плати за навчання. Внутрішнє управління названих закладів здійснювалося згідно їх статутів, які розроблялися ними відповідно до нормативних документів. Зміст навчання мав практичну спрямованість. Майже в усіх школах вивчалися ремесла, вибір яких зумовлювався особливостями ведення сільського господарства.

У підрозділі 4.2. „*Практична підготовка та дослідна діяльність у навчальному процесі закладів нижчого типу*” висвітлено розвиток їх дослідно-практичної діяльності. Вказано, що організація навчання відбувалась відповідно до поставлених завдань, специфіки їх виробничої діяльності. В нижчих сільськогосподарських закладах активно практикувалась дослідна робота. Широкого розповсюдження набули дослідні поля, на яких учні на основі використання нових технологій проводили дослідно-експериментальну роботу. При Мошногогородищенській і Золотоніській школах та Златопільському училищі створювались „взірцеві” господарства, що були зразком раціонального ведення приватного господарства.

Серед основних видів практичних занять переважали наступні: навчально-практичні, екскурсії та практичні сільськогосподарські та ремісничі роботи. Наявна матеріальна база (земля, господарство, сільськогосподарська техніка, інвентар, сади, розплідники, пасіки, метеостанції та ін.) була достатньою для

виконання практичної підготовки в повному обсязі та проведення дослідницької діяльності та дослідно-експериментальної роботи.

Незважаючи на обмежену кількість нижчих аграрних освітніх закладів, що було характерним як для українських земель, так і для всієї Російської імперії, саме вони заклали основу спеціальній сільськогосподарській освіті в Черкаському краї.

У п'ятому розділі **„Позашкільні форми освіти та дослідна діяльність”** аналізуються різноманітні способи розповсюдження сільськогосподарських знань і дослідної справи позашкільним шляхом.

У підрозділі 5.1. *„Діяльність сільськогосподарських товариств Черкащини з популяризації сільськогосподарських знань позашкільним шляхом”* вказано, що на початку ХХ ст. на Черкащині сформувалася розгалужена мережа сільськогосподарських товариств. Всім їм були більш властиві агрокультурні завдання. Сільськогосподарські товариства допомагали розповсюдженню сільськогосподарських знань, піднесенню агротехнічної культури селян та їх раціональному господарюванню, що в цілому сприяло піднесенню сільськогосподарського виробництва, покращувало культурний рівень населення.

Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство, використовуючи різні методи агрономічного впливу (організаційно-господарський, позашкільне поширення сільськогосподарських знань, просвітницько-показовий), зробило перші спроби організувати практичну агрономічну допомогу сільському населенню краю, займалося організаційним і технічним удосконаленням дрібного господарства, сприяло тим покращенням у господарствах, що пропагувала і запроваджувала агрономічна організація товариства.

У підрозділі 5.2. *„Інші форми позашкільної пропаганди: сільськогосподарські курси, читання, бесіди, виставки”* доведено, що в кінці ХІХ – початку ХХ ст. на Черкащині поширення сільськогосподарських знань позашкільним шляхом за обсягами та результативністю займало визначне місце. Щорічні сільськогосподарські курси з садівництва, бджільництва, шовківництва та інших галузей господарства проводились при Уманському училищі садівництва і землеробства та Златопільському училищі; зимові вечірні курси для селян – при Мошногородищенській сільськогосподарській школі; для народних учителів – при Уманському училищі. Була добре розроблена методика сільськогосподарських конкурсів (Уманське училище садівництва). На Черкащині склалося декілька типів дослідних закладів: дослідні поля, ферми, племінні господарства, ділянки, „взірцеві господарства”, „колективні досліди”. Польові і лабораторні дослідження переважної більшості дослідних закладів мали місцевий характер. Типовими напрямками робіт були: вивчення місцевості в природноісторичному відношенні (кліматичному, ґрунтовому, біологічному), проведення польових, вегетаційних і лабораторних дослідів, метеоспостережень для підготовки рекомендацій щодо ведення сівозмін, технічних прийомів, сортів і

посадкових матеріалів, добрив, пристосування до місцевих умов. На початку ХХ ст. на Черкащині функціонувала мережа дослідних полів: при Уманському землеробському училищі, у приватновласницьких маєтках К.А. Балашевої, графів Бобринських, графа П.П.Шувалова, спадкоємців М.А.Терещенка та ін.; діяло 13 метеостанцій III-го розряду, заснованих Умансько-Липовецьким сільськогосподарським товариством; існували племінні господарства в маєтках В.В.Ліпковського, Л.А.Давидова, В.В.Подгорського; приватні та земські розплідники (Черкаського, Звенигородського, Уманського, Канівського повітів), навчальні (при Уманському училищі та Бобринській школі садівництва) й показові пасіки (Мошенського товариства бджільництва) і т.д. Різні форми позашкільної пропаганди та дослідницька діяльність сприяли розвитку тогочасної сільськогосподарської освіти та науки.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження автором зроблено наступні висновки:

- встановлено, що проблема розвитку сільськогосподарської освіти та дослідної справи Наддніпрянської України, взагалі, та Черкащини, зокрема, вивчена лише оглядово та фрагментарно. Відсутність узагальнюючої наукової праці, яка б охоплювала дану проблему в цілому, зумовила необхідність комплексного її дослідження. Джерельна база є достатньою для розкриття теми дисертації;

- досліджено законодавчу базу стосовно аграрних освітніх закладів різних типів і категорій та різноманітні „установлення” для розповсюдження сільськогосподарських знань та передового досвіду позашкільним шляхом; встановлено, що навчально-виховний процес та практична підготовка фахівців із сільського господарства здійснювався на основі законодавчих актів з фахової освіти Російської імперії, якими визначалась мета, завдання, система управління, правовий статус навчальних закладів;

- з'ясовано, що на території Черкащини протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. була встановлена двоступенева система фахової сільськогосподарської освіти, до якої входили: Уманське училище садівництва, як заклад середньої сільськогосподарської освіти та мережа нижчих навчальних закладів двох типів; зміст навчання у нижчих закладах освіти мав практичну спрямованість; практична підготовка поєднувалась з теоретичним курсом, від обсягу якого залежав розряд закладу; визначено, що організація навчання в нижчих освітніх закладах здійснювалась відповідно до поставлених завдань та специфіки їх виробничої діяльності; всі сільськогосподарські роботи в пришкільних господарствах виконувалися учнями, а самі названі господарства були осередками проведення дослідно-експериментальної роботи та поширення

передового досвіду, зразком ведення господарств для місцевого населення; типові навчальні програми і навчальні плани були орієнтовними, враховували особливості регіону, його спеціалізацію, потреби; у спеціальних школах вибір сільськогосподарських предметів обмежувався спеціалізацією, але у значно більшому обсязі, ніж у закладах загального типу; загальноосвітні предмети мали професійну спрямованість; навчальні заклади значною мірою задовольняли потребу великих приватних маєтків у працівниках сільськогосподарського профілю;

- досліджено процес становлення та діяльність Уманського училища садівництва – єдиного в Російській імперії, фактично вищого фахового закладу з садівництва; виділено три періоди в його навчально-науковій діяльності: 1844-1868 рр. – діяльність Головного училища садівництва; 1868-1903 рр. – фаховий заклад з землеробства та садівництва; 1903-1921 рр. – училище садівництва та землеробства; з'ясовано, що при значній практичній підготовці в навчальному процесі училища велике значення приділялось науковим дослідженням: воно було одним із засновників дослідної справи не лише в регіоні, а й в Україні; встановлено, що навчально-виробнича і науково-дослідна база училища була найбільшою в імперії. Навчальний заклад готував кваліфікованих спеціалістів (вчених-управляючих і вчених-садівників), викладачів для нижчих сільськогосподарських закладів, службовців установ аграрної сфери та досвідчених науковців у галузі садівництва та рільництва, успішно задовольняючи, насамперед, місцевий попит на фахівців в галузі сільського господарства;

- доведено, що важливу роль у становленні та розвитку науково-дослідної справи та сільськогосподарської освіти відіграли видатні вчені: О.Д.Нордман, М.І.Анненков, В.В.Пашкевич, В.О.Поггенполь, А.М.Ро, П.Г.Шитт, В.І.Едельштейн, І.І.Корабльов; визначено їх особистий внесок у розвиток сільськогосподарської науки;

- розкрито, що дієвими способами розповсюдження сільськогосподарських знань позашкільним шляхом були: курси з різних галузей аграрного господарства для спеціалістів та населення, сільськогосподарські читання та бесіди, виставкова діяльність та ін., доведено, що винятково важливу роль в позашкільній пропаганді аграрної освіти та науково-дослідної справи відіграло Уманське училище садівництва; проаналізовано широку науково-дослідницьку організацію та просвітницько-показову діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства, визначено напрямки та масштаби його діяльності; з'ясовано, що заходи аграрно-просвітницького спрямування відбувалися у регіоні завдяки діяльності названого товариства; розкрито, що Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство було одним із центрів формування й розвитку наукової думки, навколо якого концентрувалися і поєднувалися різні напрями науково-дослідницької та просвітницької діяльності з агрономії, відмічена

активна роль у науково-дослідній діяльності товариства агрономів-практиків: А.Д.Яблоновського, Я.А.Кржижановського, Ю.М.Жолкевського, Т.Г.Гончарука, Ф.Ф.Гілевського; встановлено, що на Черкащині склалися різноманітні типи дослідних закладів, визначено тематику їх наукових досліджень;

- виділено три етапи розвитку сільськогосподарської дослідної справи та освіти на Черкащині: 1) 1859 – 1890 рр. – період становлення середньої ланки аграрної освіти, науково-освітня діяльність Уманського училища садівництва; 2) 1891 – 1909 рр. – період формування закладів нижчої сільськогосподарської освіти та розвиток дослідної справи при них; 3) 1910 – 1917 рр. – період піднесення дослідної справи, науково-дослідна діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства та Уманського училища садівництва і землеробства.

ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Костюк М.В. З історії становлення нижчої сільськогосподарської освіти на Черкащині // Часопис української історії: Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – С. 32 – 35.
2. Костюк М.В. Розповсюдження нижчої сільськогосподарської освіти навчальними закладами в Росії (кінець ХІХ – початок ХХ століття // Часопис української історії: Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип.3. – С. 44 – 48.
3. Костюк М.В. Внесок провідних вчених-викладачів Уманського училища садівництва у наукову та навчально-виховну діяльність закладу // Часопис української історії: Зб. наук. статей. – К., 2007. – Вип.6. – С. 26 – 30.
4. Костюк М.В. Діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства з популяризації сільськогосподарських знань позашкільним шляхом (початок ХХ ст.) // Український селянин: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 140 – 143.
5. Костюк М.В. До питання про сільськогосподарську освіту в країнах Європи та Америки в ХІХ – п. ХХ ст. // Проблеми суспільно-політичних, гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін в аграрному вузі. Пріоритетні засади й форми соціальної роботи на селі в умовах його трансформації: Зб. наук. статей. – Київ – Умань, 2006. – Вип. 2-3. – С. 139 – 141.
6. Костюк М.В. Дослідницька організація Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства початку ХХ ст. // Аграрна наука і освіта ХХІ століття: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Умань, 2006. – С. 146 – 148.

Анотація

Костюк М.В. Становлення та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів та дослідної справи Черкащини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький, 2007.

У дослідженні подається аналіз створення та діяльності мережі аграрної освіти та галузевої дослідної справи на Черкащині. Досліджено законодавство стосовно сільськогосподарських освітніх закладів. Розкрито роль Уманського училища садівництва у розвитку науково-дослідної та освітньої діяльності регіону, визначено внесок окремих вчених – викладачів сільськогосподарських навчальних закладів у розвиток аграрної науки. З’ясовано різноманітні способи поширення сільськогосподарських знань позашкільним шляхом. Проаналізовано науково-дослідну діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства, напрямки його наукових досліджень. Подано періодизацію розвитку сільськогосподарської дослідної справи та освіти Черкащини.

Ключові слова: сільськогосподарська наука, аграрна освіта, науково-дослідна діяльність, наукові дослідження, Уманське училище садівництва, Черкащина.

Аннотация

Костюк М.В. Становление и развитие сельскохозяйственных образовательных учреждений и опытного дела Черкащины (вторая половина ХІХ – начало ХХ ст.). Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – ГВУЗ „Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды”. – Переяслав-Хмельницкий, 2007.

Диссертация является первым комплексным исследованием процесса формирования и деятельности сельскохозяйственных образовательных учреждений и опытного дела Черкащины на протяжении второй половины ХІХ – в начале ХХ столетия.

Работа состоит из вступления, пяти разделов, выводов, списка использованных источников и литературы, приложений.

Анализируется состояние научной разработки темы. В отдельном параграфе представлены обзор литературы и характеристика источников, использованных в процессе исследования. Указывается на важность историко-аналитических работ по развитию сельскохозяйственного образования и опытного дела исследуемого периода В.Морачевского, И.Мещерского, В.Винера, И.Стебута, А.Чупрова. Отмечается, что основная часть работы построена на анализе архивных

документов, статистических материалов, периодических изданий, отчетов сельскохозяйственных учреждений и товариществ, опытных полей, работ отдельных ученых.

На основании обширного круга источников исследуется законодательство, которое регулировало деятельность сельскохозяйственных образовательных учреждений. Нормативными документами определялась цель и задания образовательных учреждений, их правовое положение, система управления, содержание и организация учебного процесса.

Рассматривается сложный процесс развития двухуровневой системы специального отраслевого образования.

Исследована история становления и деятельности Уманского училища садоводства – единственного в Российской империи, фактически высшего специального учреждения по садоводству. В результате проведенного анализа дана периодизация его научно-образовательной деятельности. На основании подробного изучения документов анализируется деятельность хозяйственного комплекса училища, которое кроме учебно-практической деятельности учащихся, осуществляло научно-исследовательскую и просветительную роль. Училище выпускало компетентных специалистов (ученых управляющих и ученых садовников), преподавателей учебных заведений низшего типа, опытных ученых в области садоводства и земледелия, земских деятелей по распространению отраслевых знаний и передового опыта.

Результатами конкретных библиографических исследований обосновывается весомый вклад ученых-преподавателей училища: А.Д.Нордмана, Н.И.Анненкова, В.Пашкевича, В.А.Поггенполя, П.Г.Шитта, В.И.Эдельштейна, И.И.Кораблева и других – в становление аграрной науки, отдельных ее направлений.

Отдельным разделом рассматривается процесс становления сети сельскохозяйственных образовательных заведений низшего типа, анализируется развитие их опытно-практической работы.

Показаны различные способы распространения сельскохозяйственных знаний и опытного дела внешкольным путем. Доказано, что исключительно важную роль во внешкольной пропаганде аграрного образования и научно-исследовательского дела сыграло Уманское училище садоводства; проанализировано широкую научно-исследовательскую организацию и просветительскую деятельность Уманско-Липовецкого сельскохозяйственного общества, отмечена активная роль в научно-исследовательской деятельности товарищества агрономов-практиков: А.Яблоновского, Ю.Жолкевского, Т.Гончарука и других.

Отмечается, что одним из важнейших направлений просветительской работы было проведение специализированных выставок, курсов, чтений, создание

сельскохозяйственных периодических изданий, что способствовало распространению отраслевых знаний и передового опыта.

Указывается, что в исследуемом регионе были созданы все существующие виды опытных учреждений: опытные поля, опытные станции, опытные организации, метеостанции, племенные хозяйства, фермы, лаборатории, коллективные опыты, рассадники. Определена полеводческая направленность их научно-исследовательской работы.

В результате проведенного анализа дана периодизация процесса развития сельскохозяйственного опытного дела и образования в регионе.

В выводах обобщены результаты исследования.

Ключевые слова: сельскохозяйственная наука, аграрное образование, научно-исследовательская деятельность, научные исследования, Уманское училище садоводства, Черкащина.

Summary

Kostiuk M.V. Formation and development of agricultural educational institutions and research work in Cherkasy region (the second part of XIX century- the beginning of XX century). A manuscript.

The thesis for a scientific degree of a candidate of historical sciences in speciality 07.00.07. – the history of science and engineering. – „Pereiaslav-Khmelnyskyi pedagogical university named after Hryhoriy Skovoroda”. – Pereiaslav- Khmelnyskyi , 2007.

The analysis of the forming and the functioning of the network of Cherkasy agrarian education and research work in Cherkasy region is given in the dissertation. Legislation concerning agricultural educational institutions is studied. The role of Uman agro-technical horticultural college in the development of scientific research and education in the region is shown, the contribution of certain scientists to the development of agricultural science is defined. Various methods of spreading agricultural knowledge in out-of-school activity are substantiated. Research work of Uman-Lypovets agricultural society and its research spheres are analyzed. The periodization of agricultural research work and education development of Cherkasy region is given.

Key words: agricultural science, agrarian education, research work, scientific research, Uman horticultural college, Cherkasy region.